

ПУБЛІКАЦІЇ

УДК 94 (477)

НЕВІДОМИЙ ЛИСТ КРИМСЬКОГО ХАНА ДЕВЛЕТА І ГІРЕЯ ДО ПОЛЬСЬКОГО КОРОЛЯ СИГІЗМУНДА ІІ АВГУСТА

У публікації представлено невідомий лист кримського хана Девлета І Гірея, адресований польському королеві Сигізмундові ІІ Августу та присвячений військовому союзу проти Московії. Документ стане складовою частиною кримського дипломатарія, робота над яким розпочалася в Інституті української археографії та джерелознавства імені М.Грушевського НАН України.

Ключові слова: Кримське ханство, Річ Посполита, Девлет І Гірей, Сигізмунд ІІ Август, військовий союз, листування.

Історія Кримського ханства практично не досліджувалася в радянській історіографії, тим більше в повоєнний час, адже у травні 1944 р. кримських татар було депортовано під брехливими звинуваченнями у «зраді Батьківщини». Орієнталістика вимагає знання східних мов, а спеціалістів у цій галузі завжди бракувало. До того ж ханський архів знищили російські війська фельдмаршала Б.К.Мініха під час російсько-турецької війни 1735–1739 рр. Нині, після окупації півострова Росією, кримське питання набуває особливої гостроти, і перед українськими істориками стоїть нелегке завдання висвітлити на належному рівні історію Кримського ханства та кримських татар. Його треба вирішувати, уводячи до наукового обігу відповідні джерела, створюючи необхідну базу досліджень. Зокрема постала проблема дипломатарія Криму, тобто зібрання документів ханів та інших представників урядових кіл (калга-солтан, нуреддин-солтан, мурзи). Підготовчі роботи вже розпочалися в Інституті української археографії та джерелознавства імені М.Грушевського НАН України, і лист Девлета І Гірея до короля Сигізмунда ІІ Августа, повний текст якого наводиться нижче, стане важливим елементом майбутнього дипломатарія Кримського ханства

Важлива частина цієї документації зберігається в польських архівосховищах, у тому числі в Головному архіві давніх актів («Татарський відділ» фонду «Архів коронний у Варшаві»). Це, безумовно, менше, аніж кількість джерел, сконцентрованих у Російському державному архіві давніх актів (насамперед ф.123 «Сношения России с Крымским ханством»), однак матеріали з Варшави висвітлюють дуже важливий аспект історії Кримського ханства – його дипломатичні зносини з європейським країнами, у першу чергу з Річчю Посполитою, під владою якої перебувала тоді більшість українських земель. «Татарський відділ» містить понад 730 справ, причому кількість документів у кожній із них становить від 1 до 7. За часом вони поділяються так:

XVI ст. – 172, XVII ст. – 495, XVIII ст. – 66 одиниць. Переважна більшість джерел мають кримськотатарське походження, написані вони так званою османською мовою, що була діловою в Турецькій імперії¹. Водночас широко використовувалася польська, особливо в кореспонденції ханів із варшавським двором. Зустрічаються листи, писані латинською, французькою, а також українською мовами. У першу чергу йдеться про послання хана Девлета (Даулата) I Гірея до польського короля Сигізмунда II Августа (оригінал, скріплений ханською печаткою). Лист недатований, однак можна доволі точно визначити час його написання. Девлет Гірей правив у 1551–1577 рр., Сигізмунд Август – у 1520–1572 рр. Польське посольство до Криму на чолі зі Скуміном Львовичем Тишкевичем, що його хан згадує в листі як завершене, відбулося 1560 р. Отже можна сказати, що лист написано невдовзі після відбуття посольства до Кракова, тобто в 1560–1562 рр. Слід зауважити, що документ створено у Самарі (Самарь). Це козацьке поселення, центр Самарської паланки, знаходилося біля гирла р. Самари при впадінні її у Дніпро. Нині воно має назву Новомосковськ (перейменування відбулося після ліквідації Запорозької Січі Катериною II). Свого часу компартійні можновладці твердили, що початки міста треба пов'язувати з московськими стрільцями, які після Першого Кримського походу 1687 р. брали участь у будівництві Новобогородицької фортеці. На їх честь навіть звели стелу-пам'ятник. Те, що активну роль у зведенні цього укріплення відіграло українське козацтво на чолі з гетьманом Іваном Мазепою, замовчувалося. Однак джерела, у тому числі лист Девлета Гірея, переконливо свідчать, що місто Самара існувало ще у XVI ст.

Зміст листа свідчить, що хан і король прагнули посилити військовий союз проти Московії, яка внаслідок агресивної Лівонської війни 1558–1583 рр. загарбала Лівонію, половину Білорусії та не збиралася припиняти наступ проти польсько-литовської держави. Зміцнення альянсу вдалося досягти, незважаючи на деякі розходження між союзниками. Відзначимо, що в 1572 р. кримське військо захопило та спалило Москву, а Іван IV, рятуючись, утік на північ своєї країни нібито для перевірки тамтешніх фортець. У 1569 р. було створено Річ Посполиту, що, незважаючи на негативні оцінки цього факту більшістю українських і білоруських істориків, сприяло підвищенню обороноздатності держави. Коли ж королем став вправний полководець Стефан Баторій, Річ Посполита перейшла в контрнаступ, очистила свою територію від загарбників і навіть узяла в облогу Псков. У результаті Московія програла Лівонську війну та невдовзі вступила в епоху «Смути»...

Доктор історичних наук, професор Ю.А.Мицик (Київ)

Між 1560 і 1562 рр., Самара. Лист кримського хана Девлета I Гірея до польського короля Сигізмунда II Августа

Великия орды волного цра Давлет-Гирея слово то ест:

Жикгимонту Ав[гу]сту, брату ншему, королю полскому, поклон и братская приязнь при том. Яко есмо с тобою, братом ншим, братскую приязнь твердо держати, присягу есмо вчинили на неприятеля вшого и нашего

¹ Мицик Ю. Огляд документації «татарського відділу» фонду «Архів коронний у Варшаві» АГАД // Наш Крим. – Вип.1. – К., 2015. – С.84–91.

того московского, сам головою и з сыном своим Магмет-Кгерей калкгою и з ыншими сынми своими и з карачи, и з улани, и з мурзы, и со всим войском своим великим того неприятеля вшого и ншого землю его воевати поехал есми. И ты, брат наш, взявши Бога на помоч, по тому ж на того неприятеля з войском своим ехал, а из намовы лихих людей ажбы хоте (?) миру и з ним не приймавал. А естли приймете, тогды присяга на вас, брате моем, маем. Любо (?) тот неприятель, будучи просты, колки сел твоих забрал, як тебе, брату моему, так теж и мне таковые его злости и мстити надобе нам; якож тот неприятель наш московский прислал до мене гонца своего, обещаючи мне за чотыри и за петь годов упоминки во двоя, што ты, брат наш, ку нам посылаеш, ижебы з вами, братом моим, миру не приймавал. И я, будучи водле докончанья и присяги з вами, братом моим, кребко держу и того гонца московского задержати казал, якож и послу вашому есть явно, якож великого посла вшого, пана Скумина, ничего не мешкая, со всим добрим до вас отправил. И ты, брат наш, посла ншого ничего не задерживаючи и с скарбом и поминком пришлюю осень до нас отправил. Дасть ли Бог за тьи упомин иншие кони покупивши, противку зими того неприятеля землю воевати сам, або сына своего Магмет-Кгерей калкгу з великим войском, Бога на помоч взявши, пошлю. А так я, брат ваш, здоровья вшого навежаючи и свое теж поведаючи, доброго слугу своего послом учинивши, Кошайбия, послал, а великого посла ншого ис скарбом, ничего не мешкая, до нас отправил. А теперь которые сукна до нас прислал, велми лихие и гнилые прислали; шест тысяч золотых своих князем и мурзом роздал. А естли еще таковые лихие сукна пришлете, лепей их нам не присылайте, бо ми ся видит, иж ты, брат наш, о том не ведаеш.

Писан из Самари

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. – Archiwum Koronne Warszawskie. – Dział tatarski. – №562. Завірений печаткою оригінал

In this article covers the unknown letter of Crimean Khan Devlet I Giray, addressed to the Polish king Sigismund II Augustus and devoted to the military alliance against Moscovia. This document will be the part of Crimean diplomatar. Scientists became to work on it at the M.S.Hrushevs'kyi Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies of National Academy of Science of Ukraine.

Keywords: Crimean Khanate, Polish-Lithuanian Commonwealth, Devlet I Giray, Sigismund II Augustus, military alliance, correspondence.

